

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ'NİN NÜZHETÜ'L- KULÛB İSİMLİ ESERİNİN 17. YÜZYILDA ANADOLU SAHASINDA YAPILAN TERCÜMESİNİN COĞRAFYA BÖLÜMÜ (VR.188A-308B)

Güneş EKMEKÇİ AŞAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Trabzon/Türkiye
gnekmecci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0000-0001-1111>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

17/01/2021

Accepted / Kabul Tarihi

20/03/2021

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.863173>

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ'NİN NÜZHETÜ'L-KULÛB İSİMLİ ESERİNİN 17. YÜZYILDA ANADOLU SAHASINDA YAPILAN TERCÜMESİNİN COĞRAFYA BÖLÜMÜ (VR.188A-308B)

ÖZ

Kendi döneminin önemli eserlerinden biri olan ve Hamdullah Müstevfî tarafından yazılmış olan Nüzhetü'l-Kulûb adlı eser, 17. yüzyılda Farsçadan Osmanlı Türkçesine Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb adıyla tercüme edilmiştir. Bu çalışmayla amacımız Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb adlı eseri ilim dünyasına tanıtmamızın yanı sıra 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil araştırmalarına katkıda bulunmaktır. 1650'den önce Bitlis Bey'i Abdal Han bin Ziyaeddin Han için tercüme edilmiş olan bu eser, değişik ilim dallarına ışık tutabilecek mahiyette önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ansiklopedik nitelikte olan eser, değişik bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerden coğrafya bölümü araştırma konumuzu teşkil etmektedir. Coğrafya bölümü, varak sayısı en fazla olan bölüm olması ve o dönemdeki değişik coğrafyalar hakkında verdiği bilgiler (yerleşim yerlerinin enlem ve boylamları, yetişen bitkiler ve meyveler, iklim şartları, insanların fiziksel ve psikolojik yapıları, gelir kaynakları v.b.) yönünden kayda değer ayrıntılara sahiptir. Çalışmamız kapsam olarak üç ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklar şeklinde oluşturulmuştur. Birinci bölümde, eserin Farsça aslı olan Nüzhetü'l-Kulûb, ikinci bölümde, Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, üçüncü bölümde ise araştırmamızın özünü oluşturan Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb'un Coğrafya Bölümü üzerinde detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan bilgiler doğrultusunda yapılan değerlendirmelerle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, 17. yüzyıl, Nüzhetü'l-Kulûb, Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, Abdal Han, Hamdullah Müstevfî

THE GEOGRAPHY SECTION OF THE TRANSLATION OF HAMD-ALLÂH MUSTAWFÎ'S WORK TITLED NUZHAT AL-QULÛB MADE IN THE ANATOLIAN FIELD IN THE 17TH CENTURY (VR.188A-308B)

ABSTRACT

The work named "Nuzhat al-Qulûb" one of the important works of his period and written by Hamd-allâh Mustawfî was translated from Persian into Ottoman Turkish under the name of the Translation of the Nuzhat al-Qulûb in the 17th century. With this study, our aim is to introduce the work named the Translation of the Nuzhat al-Qulûb to the world of science, as well as to contribute to the language research of the 17th century Ottoman Turkish. This work, translated for the governor of Bitlis Abdal Khan bin Ziauddin Khan before 1650, contains important information that can shed light on different branches of science. The work, which is encyclopaedic, consists of different sections. Among these sections, the geography section constitutes our research subject. The geography section has remarkable details in terms of being the section with the highest number of leaves and the information it gives about different geographies in that period (latitudes and longitudes of settlements, plants and fruits grown, climatic conditions, physical and psychological structures of people, income sources, etc.). Our study was formed as three main titles and sub-titles related to them. In the first part, we tried to give detailed information about the Persian original of the work, Nuzhat al-Qulûb, in the second part, the Translation of the Nuzhat al-Qulûb, and in the third part detailed information on the geography section of the work, the Translation of the Nuzhat al-Qulûb, which constitutes the essence of our research. The study was terminated with the evaluations made in line with the information obtained.

Keywords: Ottoman Turkish, 17th century, Nuzhat al-Qulûb, the Translation of the Nuzhat al-Qulûb, Abdal Khan, Hamd-allâh Mustawfî

GİRİŞ

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, 740/1340 yılında tamamlanmış olan Nüzhetü'l-Kulûb adlı Farsça eserin Türkçeye tercümesidir. Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, değişik bölümlerden oluşan ansiklopedik tarzda kaleme alınmış bir eserdir. Eser, konu itibarıyla dağınıktır. Çalışma kapsamımızı bu eserin coğrafya bölümüyle sınırladık. Coğrafya bölümü, eser içerisinde yer alan bölümler arasında varak sayısı en fazla olan bölümdür.

Coğrafya bölümünde sadece dağlar, ovalar, şehirler ve mesafeler hakkında bilgi verilmemiş, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan insanların, adeta kişilik, gelenek ve meslek haritası çıkartılmıştır. Bu yönüyle eser, sosyoloji araştırmalar için de malzeme sağlayacak niteliktedir. Bunun yanı sıra farklı yörelerde yetişen insanların karakter özellikleri ve ruh halleriyle ilgili yapılan tespitlerle psikoloji araştırmalarına, inanç sistemleri ve mezheplerle ilgili olarak teolojiye, değişik bölgelerde yetişen ürünlerin çeşitliliği ve kalitesi ile ilgili tarım coğrafyasına, beldelerin mimari özellikleri ile mimarlık bilimine, kurulan devletler ve bunlar arasındaki savaşlar, yöneticiler ve yönetim şekilleri ile tarih ve siyaset bilimine, madenler, madenlerin özellikleri ve depremler ile jeolojiye, konuşulan lehçeler ile dil bilimine katkı sağlayabilecek nitelikte bir eserdir. Bunların dışında ekvator, meridyen, enlem ve boylam, beldelerin ticaret şekli, vergiler, İslâmiyet'in ne zaman ve kim tarafından getirildiği, beldelerin adını nereden aldığı veya adının kim tarafından verildiği gibi değişik bilim dallarına kaynaklık edecek değerli bilgiler sunmaktadır.

NÜZHETÜ'L-KULÛB

Hamdullah Müstevfi'nin, dostlarının ricası üzerine telifine başlayıp 740/1340 tamamladığı eser, coğrafya ve kozmografyaya dairdir. Müstevfi, Farsça olarak kaleme aldığı eseri hazırlarken Ahmed b. Ebû Abdullah'ın et-Tibyân, İbn Hurdâzbih'in el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Ebû Zeyd el-Belhî'nin Şuverü'l-Ekâlîm, Ebü'l-Fidâ'nın Takvîmü'l-Büldân, Zekeriyâ el-Kazvînî'nin 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Âşârü'l-Bilâd ve Aḥbârü'l-İbâd, İbnü'l-Belhî'nin Fârsnâme adlı eserinden ve birçoğu günümüze ulaşmayan çeşitli kaynaklardan faydalanmış ayrıca derlediği bilgilere önemli ilâveler yapmıştır. Sözelimi eserde Selçuklular hakkındaki bilgiler Risâle-i Melikşâhî ve Risâletü's-Senceriyye gibi günümüze intikal etmeyen kitaplardan alınırken, İlhanlılar hakkında verilen bilgiler tamamen devletin resmî vesikalarına dayanmaktadır. Özellikle 1336 yılı İlhanlı bütçesinden bahsedilirken anlatılanlar, Anadolu'da hangi vilâyet ve şehirlerin fiilen Moğollara tâbi olduğunu göstermesi bakımından büyük değer taşımaktadır.¹

Metnimiz için yararlandığımız Farsça bir eser olan Nüzhetü'l-Kulûb'un giriş sayfasının tercümesi şu şekildedir:

Belde, bölge ve vilayetler hakkındadır. Bunlar dört kısımdan oluşur: Birinci kısım; Hameyn-i Şerifeyn -Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî (Allâh üstünlük ve yüceliklerini artırsın) ile Mescid-i Aksâ'nın zikri beyanındadır. Her ne kadar bu kitabın yazılış amacı İran coğrafyasına hasredilmiş olsa ve mezkûr yerler, İran topraklarından sayılmasa da ilkin, dünyanın en şerefli bölgeleri ile imân ehlinin kıblegâhı olan bu yerlerden başlamayı, imkân ölçüsünce söz konusu yerleri beyan etmeyi, teberrük ve teyemmün niyetiyle kitabın yazımına o bölgelerden başlamayı uygun görüyoruz. Böylelikle kitapta pek çok bölgeye değinilmiş ve oralar hakkında söylenilmesi gerekenler de tamamen söylenmiş olacak. Söz konusu bu kutsal bölgeler, Kur'ân ve hadislerde pek çok defa zikredilmiştir. [Tıpkı] Allâhu Te 'âlâ'nın kelâmındaki [şu ayette olduğu] gibi:

“Kulu Muhammet'i gece, Mescid-i Harâm'dan kendisine bazı ayetlerimizi göstermek için etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allâh, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten hakkıyla gören O'dur.”²

1 - Abdülkerim Özeydin, “Hamdullah el-Müstevfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/454-455.

2 - el-İsrâ 17/1.

Allâh Resûl'ünün (Allâh'ın selamı üzerine olsun) yol gösteren o aydınlatıcı hadisinde ise şöyle buyurulmuştur:

“Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve benim Mescidim -Mescid-i Nebî- dışında hiçbir mescidi ziyaret etmek için sefere çıkılmaz.”

İşte Allâh'ın o yüce evi Kâbe-i Harâm -Allâh kadrini yüceltsin- Mescid-i Harâm'da yer alır. Mescid-i Harâm ise Mekke şehridir. Mekke ise Hicaz vilayetindedir. Hicaz vilayeti de ikinci iklimde³ yer alır. Halidat adalarından⁴ boylamı “İ'z”⁵, Hatt-ı istivâdan ise enlemi “Kam” dır ki son derece münâsıptır, enlem ve boylamda İ'z ve Kam derecesindedir. Bir de bir vadide vakidir. Doğu yönünde Ebu Kubeys ve Ku'eykian Dağları yer alır. Ebu Kubeys Dağı daha büyüktür. Onun batısında da Minâ ve Nebir Dağları vardır. Yüksek bir dağdır. Minâ ve Müzdelife Dağlarını, bir de İsmail'in kurbanlık koçunun indiği dağı görür. Bu dağın (Ebu Kubeys) kuzeyinde Safâ, güneyinde ise Merve Dağı yer alır. Büyük bir şehirdir. Etrafı on bin adımdan fazladır. Şehrin içi harap ve atıl durumdadır. Pek çok dağ ve tepelik vardır o şehirde. Kur'an ve hadislerde o şehirden pek çok kez bahsedilmiştir: [Tıpkı] Allâhu Te'âlâ'nın kelimindeki [şu ayette olduğu] gibi:

“Hani İbrahim; Rabbim bu beldeyi emin bir yer kıl demişti de...”⁶ Allâh'ın Resûl'ü de (Allâh'ın selamı üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

“Burası -Mescid-i Harâm - Allâh'ın yeri ve göğü yarattığı andan itibaren Allâh'ın Haremi kılınmıştır. Kıyamete dek oraya saygı göstermek, Allâh'a saygı duymakla eş değerdir.” Aynı şekilde Peygamber [Efendimiz] Hezvere'den⁷ geçerken durmuş ve şöyle buyurmuştur:

“Allâh'a yemin ederim ki sen-yani Mekke- Allâh'ın yarattığı en üstün topraksın (ya da Allâh'ın yarattığı topraklardan bana en sevimli gelen sensin) ve eğer beni senden ayırmasalardı asla senden ayrılmazdım.”

Ve orası -Mekke- zirâat ve tarımın yapıldığı bir yer değildir. Allâhu Te'âlâ'nın [da] buyurduğu gibi:

“...Senin dokunulmaz beytinin/evinin yanında, bitkisiz bir vadiye yerleştirdim...”⁸ ve o şehirde tüketilen şeyleri başka vilayetlerden getirirler.

Taif vilayeti, Mekke şehrine sekiz fersahlık mesafede yer alır. Mekke şehrinin medarı, Taif vilayetinin irtifâ üzerinde. Taif Gazvan Dağı'na yakın bir yerdedir. Gazvan Dağı'nın üzerinde kar ve buz olur. Arap topraklarında kar ve buzun olduğu başka bir yer yoktur. Bu dağ sayesinde, Taif'in havası [daima] hoştur. Meyvesi güzel ve boldur. İbn-i Kuteybe'nin Mearif isimli kitabında Vehb b. Münebbih'den şöyle rivayet olunmuştur:

“Adem, Cennet'ten kovulup Serendib'e⁹ indirildikten sonra yüzyıl boyunca ağlayıp af diledi. [Ve niha-yet] Tövbesi kabul oldu. Cennetten ayrı düştüğü için son derece hayıflanıyor, üzülüyordu bunun için Yüce Hak Tealâ ona cennetten bir ev gönderdi. O evi Kâbe'nin toprağına indirdiler. O ev, tek parça yakuttan yapılma içinde altın kandillerin olduğu bir evdi.” Başka kitaplarda da o evin Beytü'l-Ma 'mûr¹⁰ olduğu yazılıdır ve Âdem'e o evi ziyaret etmesi emredildi. Âdem o evi ziyaret ettikçe [Cennetten ayrılığını unutmuyor],

3 - Dünya coğrafik olarak yedi iklimden oluşur. Buradaki ikinci iklimden kasıt, söz konusu yedi iklimin ikincisidir.

4 - Cezair-i Halidat: Cezair-i Saâdat ya da Cezair-i Saâdet de denen altı adadan oluşur. Fas/Mağrib ülkesinin karşısında, Kuzey Afrika sahillerinin batısındaki Bahr-ı Muhitte yer alırlar. Ebu Reyhan Biruni genişliklerinin 200 fersahlık olduğunu yazar. Günümüzde İspanya'ya bağlı adalardır. Büyük kanarya, Lan Serot, Forta, Antora, Gomra, Palema ve Tanrif adlı takımadalara verilmiş isimdir.

5 - İ'z, coğrafyada bir tür ölçümü ifade eden kodlamadır. Nitekim Müstevfi bu eserde (Nüzhetü'l-Kulûb) buna benzer pek çok kodlama yapmıştır.

6 - el-Bakara 2/126.

7 - Mekke'deki pazar alanlarından birisidir.

8 - el- İbrahim 14/37.

9 - Serandib de denir. Hindistan'da bir dağ veya bir ada olduğu söylenmiştir. Bazı İslâm Müfessirleri buranın Keşmir'deki bir dağ olduğunu iddia etmiştir. Âdem peygamberin Cennet'ten kovulduktan sonra Havva peygamber ile ilk olarak bu dağa indirildiklerine inanılır.

10 - Göğün dördüncü tabakasında duran ve Kâbe'ye paralel olduğuna inanılan yakut ve zümrütten yapılma bir ev veya mescittir. İnanışa göre oradan bir şey kopup düşecek olsa Kâbe'nin damına düşermiş. Nuh tufanından önce ise Kâbe'nin yerinde o duruyormuş.

orada huzur buluyordu. O ev, bir rivayete göre Tufan'a kadar, başka bir rivayete göreyse Adem'in vefatına kadar...¹¹

مقالة سیم

در صفت بلدان و ولایات و بقاع . و آن بر چهار قسم است :

قسم اول

در ذکر حرمین شریفین شرفهما الله تعالی و مسجد اقصی

اگر چه آن مواضع^۱ از ملک ایران نیست ، و بیشتر غرض از تألیف این کتاب شرح احوال ایران است ، امّا چون افضل بقاع جهان و قبله اهل ایمانست تیمن و تبرک را ابتدا کردن بدان و قسمی علیحده در شرح احوال آن بقاع نوشتن اولی است ، تا این کتاب مر اکثر^۲ احوال را شامل باشد و در اقوال کامل . و ذکر این بقاع شریفه در قرآن و حدیث بسیار آمده ، منها قوله تعالی : « سبحان الذی أسرى بعبده لیلاً من المسجد الحرام إلی المسجد الأقصی الذی بارکنا حوله لئریه من آیاتنا إنه هو السميع البصیر »^۳ .

و در مصابیح^۴ از رسول (صلعم) مرویست : « لا تشد الرحال ° الا الی ثلاثة مساجد ، مسجد الحرام و مسجد الاقصی و مسجدی هذا » .

حرم^۵ الکعبه المعظمه عظم الله قدرها - خانه کعبه در مسجد حرام است . و آن مسجد در شهر مکه است . و آن شهر در ولایت حجاز و از اقلیم دوم است . و طولش از جزایر خالدات « عز » ، و عرض از خط استوا « کام » و نیک مناسب^۶ افتاده که در طول و عرض مرتبه عز و کام دارد . و در دره ییست^۷ که طرف شرقی آن کوه ابو قییس و کوه قعیعان است و ابو قییس بزرگترست و طرف غربی آن

۱- بجز « د » : موضع - ۲- « د » : اکثر ؛ « ا » : من ... ۳- سوره ۱۷ (اسری) آیه ۱ .
۴- ج ۱ ص ۲۹۹ - ۵- بجز « د » : لا یشد الرجال . ۶- حاشیه « د » : اینجا و موارد دیگر . « حرام » یا « حرام » بی اختلاف . ۷- « د » : نیک و مناسب . ۸- « د » : دره است .

Fotoğraf-1: Nüzhetü'l-Kulûb'un giriş sayfası

1.1. ESERİN MÜELLİFİ

Hamdullah Müstevfî diye meşhur olan müellifin tam adı Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed Kazvinî'dir. Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olarak 680/1281'de Kazvin'de doğmuştur.¹² Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb dışında yine Farsça kaleme aldığı yazmış olduğu iki eseri daha bulunmaktadır. Bunlar Târîh-i Güzîde ve Zafernâme'dir.

1.2. İSLÂM DÜNYASINDA YAZILAN İLK COĞRAFYA ESERLERİNİN KONULARI VE NÜZHETÜ'L-KULÛB ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İslâm dünyasında yazılan ilk coğrafya eserlerinin özellikleri ve konuları, dolaylı olarak çalışma alanımıza girmektedir. Bu sebeple o dönem yazılan coğrafya eserlerinin özelliklerinin ve konularının neler olduğu sorusuna verilecek yanıt, Nüzhetü'l-Kulûb adlı eserin nasıl bir ilmî atmosferde yazıldığı ve kendisinden önce yazılan eserlerin konuları oluşturulurken izlenen yöntemlerden ne kadar etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir.

İslâm alimleri coğrafya sahasında değerli eserler yazmışlardır. Ekvatoru, enlem ve boylamı (meridyen), dairelerinin uzunluğunu, aralarındaki mesafelerin uzaklığını bugünkü hesapların sonuçlarına çok yakın de-

11 - Muhammed Debîr-i Siyâki, *Nüzhetü'l-Kulûb*. / Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed Kazvinî *Hamdullah Müstevfî* (Tahran: Kitabhâne-i Tahuri, 1336/1958), 1.

12 - Özeydın, "Hamdullah el-Müstevfî", 15/454.

ğerlerde bulmuşlardır. Müslümanlarda ilmî anlamda coğrafya çalışmaları, ilk önce tercüme eserler ile başlamıştır. Daha sonra orijinal eserler yazılmıştır. Bu konuda ilk tercüme edilen eser Kuteyb b. Müslim tarafından Horasan'da bulunup Haccac'a gönderilen İran coğrafyasına ait bir eserdir. Bu eser Haccac'ın Divan el-Mal başkanı Zâdenferuh b. Perî Arapçaya çevirmiştir. Dünyanın kuzey yarım küresini yedi iklime ayırma düşüncesi bu yollarla İslâm âlemine girmiş olmalıdır. Coğrafya kitaplarında önce dünya ve âlem hakkında bir girişe yer verilmiştir. Daha sonra karalardan, denizlerden, dağlardan, nehirlerden söz eden fiziki coğrafya kısmı gelmektedir. Bu kısımları ülkelerden bahseden siyasî, sosyal ve ekonomik coğrafya kısmı takip etmektedir. İklim'e göre tertip edilen eserlerde batıdan doğuya doğru iklimlere göre anlatılmaktadır. Bu arada büyük şehirlerden, ülkelerdeki halklardan, sosyal hayattan, üretimden, zirâatten bahsedilmektedir. İslâm coğrafyacılara göre meridyenlerin başlangıç noktaları Kanarya Adalarıdır. Buradan doğuya doğru ölçülüyordu. İklimlerde batıdan doğuya doğru anlatılıyordu. Enlemlerin başlangıç noktası Ekvator'du. Eserlerde genellikle haritalar bulunuyordu.¹³

Nüzhetü'l-Kulûb'den önce yazılan eserlerin içerik ve yöntemlerine bakıldığı zaman Nüzhetü'l-Kulûb'un da bu yazım geleneğinin tesirinde kaldığı ifade edilebilir; çünkü eserde fizikî coğrafyanın inceleme alanına giren yeryüzü şekilleri (dağlar, ovalar...), iklim (sıcaklık, nem, rüzgar, yağış...), sular coğrafyası (deniz, göl, akarsu...), canlılar coğrafyası (bitki ve hayvanların dağılışı) gibi konuları içeren bölümlerden oluşmaktadır. Eserde, kendinden önceki eserlerde olduğu gibi meridyenlerin başlangıç noktası Cezâir-i Hâlidât yani Kanarya Adalarıdır. Enlemlerin başlangıç noktası Hatt-ı İstivâ yani Ekvator'dur. Yedi iklim teorisi geçerlidir ve ölçümler burdan doğuya doğru yapılmıştır. Şehirler batıdan doğuya doğru anlatılmıştır.

2. TERCÜME-İ NÜZHETÜ'L-KULÛB

Eserin Farsça metni, 1650'den önce Bitlis Bey'i Abdal Han bin Ziyaeddin Han için tercüme edilmiştir. Zira Abdal Han bu tarihe kadar Bitlis'te beylik yapmıştır. Tercüme eserin ithaf edildiği Bitlis Beyi Abdal Han (ö. 1078/1668) hakkında yaptığımız araştırmada Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ayrıntılı bilgilere ulaştık.

Evliya Çelebi, eserin tercüme edildiği dönemlerde Bitlis'te Abdal Han'a misafir olmuş ve onun ilme verdiği değerden söz etmiştir. Öte yandan Han'a ait zengin bir kütüphaneden bahsetmiştir. Buna göre Abdal Han 1639-1655 yılları arasında Bitlis'te idarecilik yapmıştır. Evliya Çelebi 1655 tarihinde dayısı Melek Ahmet Paşa ile birlikte Bitlis'e geldiğinde Abdal Han'a misafir olmuştur. Eserinde ayrıntılı bir şekilde bundan bahseden Evliya Çelebi, Abdal Han'ın siyasi yönünden bahsettiği gibi ilmî ve edebî yönünden de bahseder. Hezârfen Abdal Han diye bahsettiği bu beyin, kimya ve simya ilimlerinde derin bilgiye sahip olduğunu kaydeder. Öte yandan tıp ilmiyle de iştigâl ettiğinden özellikle de göz hastalıklarını iyileştirdiğine dair tıbbî tecrübelerinden bahseder. Abdal Han'ı Ciltçilik, minyatür ve hat gibi sanatlarda mahir biri olarak tanıtır.¹⁴

Kimi kaynaklarda, 1668 yılına kadar yaşamış olduğu kaydedilen Abdal Han'ın ölüm sebebi ve şeklinden de bahsedilmektedir.¹⁵ Şemseddin Sami ise Kāmûsu'l-A'lâm isimli eserinde Abdal Han ile ilgili şunları kaydeder:

Abdâl Hân devr-i Sulţân İbrâhîm'de Bitlîs hâkimi olup ref'-i livâ-yı 'işyân etmiş olmağla Melek Ahmed Paşa tarafından mağlûb olup Derse'âdet'e getirilmiş ve bir müddet şoğra evzâ'-yı nâ-marziyyesine binâen katl ve i' dâm olunmuşdur.¹⁶

13 - Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih- Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul: İSAR Yay., 1998), 95.

14 - Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yay., 2001), 4/70-73.

15 - Von Hammer, J. *Geschichte Des Osmanischen Reiches Grossentheils Aus Bisher Unbenutzten Handschriften Und Archiven*, (Viyana, 1830), 188.

16 - Şemseddin Sami, *Kāmûsu'l-A'lâm*, 1/521.

2.1. ESERİN MÜTERCİMİ VE YAZILIŞ TARİHİ

Dönemin âlimlerinden olduğunu düşündüğümüz ancak adını tespit edemediğimiz ilim erbâbından biri Müstevfî'ye ait Nüzhetü'l-Kulûb isimli Farsça ansiklopediyi Türkçeye çevirmiştir. Tercümenin dibâcesinde Han ibn-i Han Abdal Han bin Ziyaeddin Han el-Bidlîsî'nin bir işareti ile bu eseri tercüme ettiğini kaydeder. Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü nr. 979'da yer alan ansiklopedik eserin girişi şu şekilde başlamaktadır:

Ḥamd-ı bî-kıyâs ol Ḥalîk-ı bî-naẓîr kim naẓar-ı 'acâiyib-i maḥlûkâtta mücib-i Nüzhet-i ḳulûb ve irtiyâḥ-ı ervâḥ kıldı ve şükr-i ğâyet esâs ol şâni'-yi ḳadîre kim fikri ğara'ib maşnû'âtta medâr-ı selâmet ve necâḥ ve menâḥ-ı fevz ve felâḥ eyledi. Ol mükevvin-i bî-mu'âvin kim müşennây-ı kâf ve nûn ile müşelleş mevâlidüḡ zühûrî nihân-ı nî' met ḥânesinden râmûz ve terceme-i âyât-ı âfâḳ ve enfüsüḡ süḡürî ḥikmet ḥazânesinden bir münteḥab mermûzdu. Müheyemen ve müfeyyezdur. Kim vücûdı ḳayyümiyyetle ezvâc ve aḥâda vâşıl vücûdı deymümiyyetle 'ibâd ve bilâda belki nâmı ve cemâda şâmil ve mütevâşıldur. Anuḡ ḥükmünde gerdân-ı çerḫ-i gerdûn anuḡ emrinde sâkin-i rûb'-ı meskûn müşârikden biri yerden münezzeḥ te'âlâ şânuhu 'ammâ yeḳülüne ve ḥabbezâ ḥabîbi kim muḥîḡ-i merkez-i 'adâlet ve merkez-i muḥîḡ-i risâletdür. A' nî emîn-i maḥzen-i mâ evḥâ ve maḥrem-i ḥarem-i ev ednâ, fâtiḥa-yı

[1a] dîvân-ı mezâhir ve ḥâtîme-yi 'üvnân-ı zâhir, seyyidü'l-enbiyâ Ebü'l-Ḳâsım Muştafâ kim ḥulâşayı kün fekāne ve berzaḥ-ı vücûb ve imkândur. Vücûdı oldı mebd-e-yi feyz ü cûda ki yoḳdan mâsivâ geldi vücûda. Şühûd-ı 'adli birdür. Ḳavl-i levlâke ḥafî olmaz bu remz-i aşıl şühûda. Ekmel-i şalavât ve eşmel-i taḥiyyât anuḡ cenâbına vâşıl ve âl ve aşḥâbına nâzil ola. Mâdâm ki ḡabâyi-yi erkâna mülâzim ve zamân-ı mekāna lâzımdur. Erbâb-ı yaḳîne müz' in ve naẓar-ı dürbînde rüşendür kim mülâḥaza'-yı ekvân ve müşâhede-yi a' yân başıret fezây belki insâna rehnümâydu ve ehl-i ma' rifetler bu ḥuşuşda teşânîf-i fâḥire etmişlerdür ve cümlesinden Ḥamdullâḥ Fârisî'nüḡ Nüzhetü'l-Ḳulûb kitâbı güher-i hüner ve maḥzen-i dürerdür. Ammâ ne deḡlü kim kemâl-ı vecâzet ile ğâyet meşmûl ve nihâyet-i ḥuşûlda idi. Lâkin Fârisî olduḡı ecilden Fârisî dilin bilmeyen andan maḥzûz ve mütemetti' olmaz idi. İmdi Fârisî dilinden mütercem Türkî dilin libâsında cilve-ger kıldı. Bir işâre-yi şerîf ile kim şâdır olup 'ayn-ı 'ayân-ı insân ve insân 'ayn-ı a' yânuḡ cenâbından a' nî ḳadr-ı baḫr-ı ferâset ve dürr-ü âsimân-ı ma' rifet, fihrist-i fûnûn-ı maḥâsin ve menbâ'-yı iḥsân-ı ḥâsin Ḥân bin-i Ḥân Abdâl Ḥân bin Ziyâüddîn Ḥân el-Bidlîsî. Lâ zâle min velâhu fî

[1b] es-sürür ve mâ beriḥa min 'adâhu fî's-şübûr mâ şabâ şabâ ve debbere'd-dübûr ve kitâb-ı mezbûr mütercem olmaḡıla ol cenâb-ı sâminüḡ nisbetinden sümüvv-ü semâya erişdi. Lâ cereme ferîḳaynuḡ dillerinde menḳûl ve dillerinde maḳbûl oldı (nr. 957:1b/1-3).

2. 2. ESERİN NÜSHALARI VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

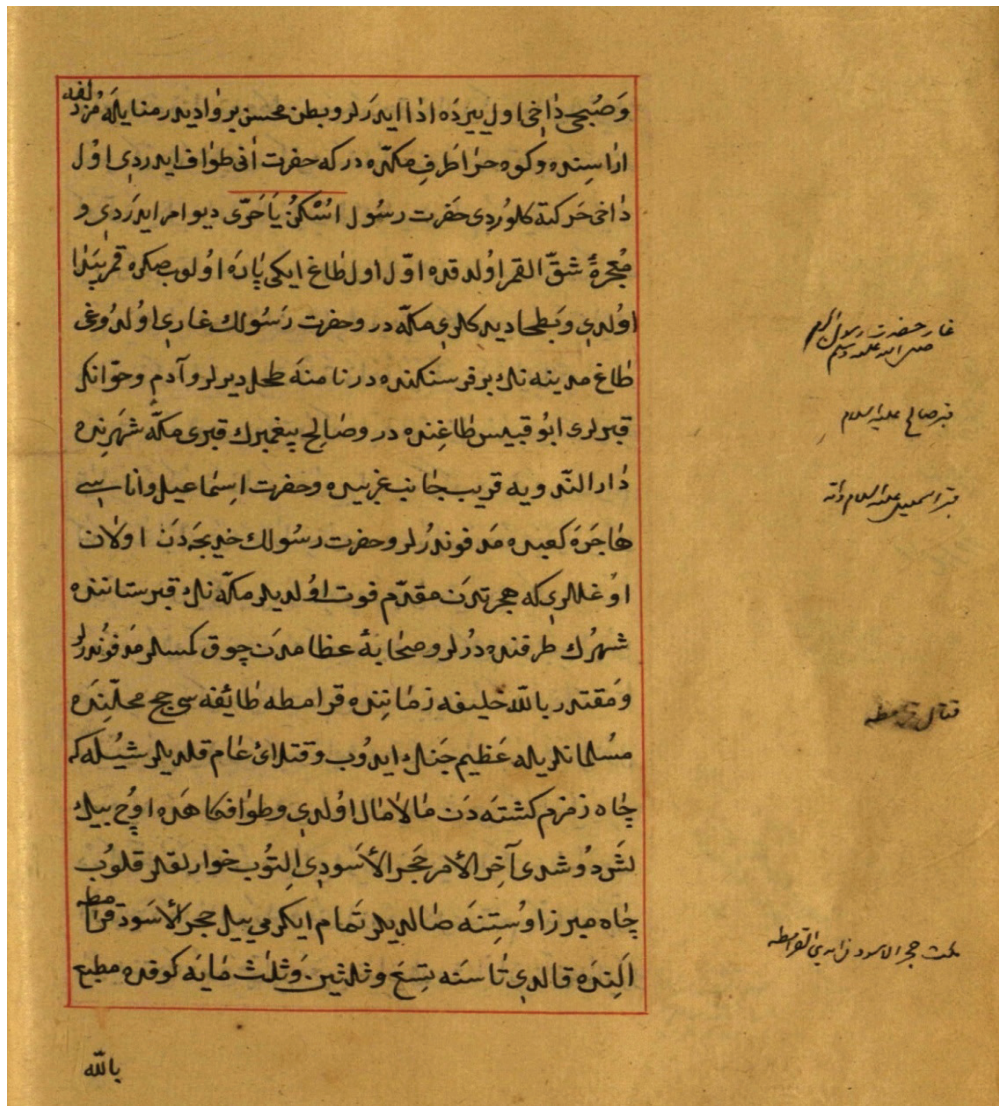
Eserin biri tam diğeri eksik iki nüshası bulunmaktadır. Tam olan nüsha Ankara Millî Kütüphaneler Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz B 979 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. 309 varaktan oluşan nüshada sayfalar 17 satırdan oluşmuştur. Nesih yazı çeşidiyle yazılmış olup kahverengi meşin bir cilt içerisindedir. Söz başları kırmızıdır. Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb başlığını taşıyan eserin yazarı yanlış bir surette Ziyâed-dîn Han Bidlîsî şeklinde kaydedilmiştir. Oysaki eserin dibâcesinde de açıkça belirtildiği üzere Ziyâed-dîn Han oğlu Abdal Han için tercüme edilmiştir.

Çalışmamızda başvurduğumuz bu nüshanın ilk üç varağında sayfa numarası yazılmamıştır. İlk varağın ön yüzünde eserin adı ve içeriğine dair ayrıntılı bir fihrist bulunmaktadır. Buna göre eserin adı Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb şeklindedir. İlk varağın arka yüzü ile ikinci sayfanın ön yüzünde ise etrafi çiçek motifleriyle bezeli, ortasında cetvelli ve taç kısmında küçük bir şehri tasvir eden resim bulunmaktadır. İkinci varağın arka yüzünde ise eserin dibacesi başlamaktadır. Dibacenin taç kısmında köşkü andıran avlulu bir ev resmedilmiş ve etrafi çiçek motifleriyle tezyin edilmiştir. Sayfa numarası ise üçüncü varağın ön yüzünden itibaren yazılmıştır. Dolayısıyla dibacede sayfa numarası yoktur. Sanatsal değeri itibarıyla bakıldığında bu nüsha özel bir kütüphane için hazırlanmış olduğu görünümüne sahiptir. Aşağıda yer alan fotoğraf -2'de bu durumu daha açık görmek mümkündür:

Fotoğraf-2: Ankara Millî Kütüphaneler Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz B 979 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb'un giriş sayfası

Aşağıda yer alan nüshanın hattının okunaklı oluşu, âyet ve hâdislerin harekelenmesi, imlâsında problem olma ihtimali bulunan bazı kelimelerin harekelenmesi dikkat çekicidir. Zaman zaman unutulmuş bazı satırların nüshada kenar notu şeklinde derc edilmesi elimizdeki bu nüshanın müterciminin kendi nüshası olmaktan ziyade müterciminin nüshası esas alınmakla birlikte hattat bir müstensih tarafından hazırlandığı düşüncesini akla getirmektedir.

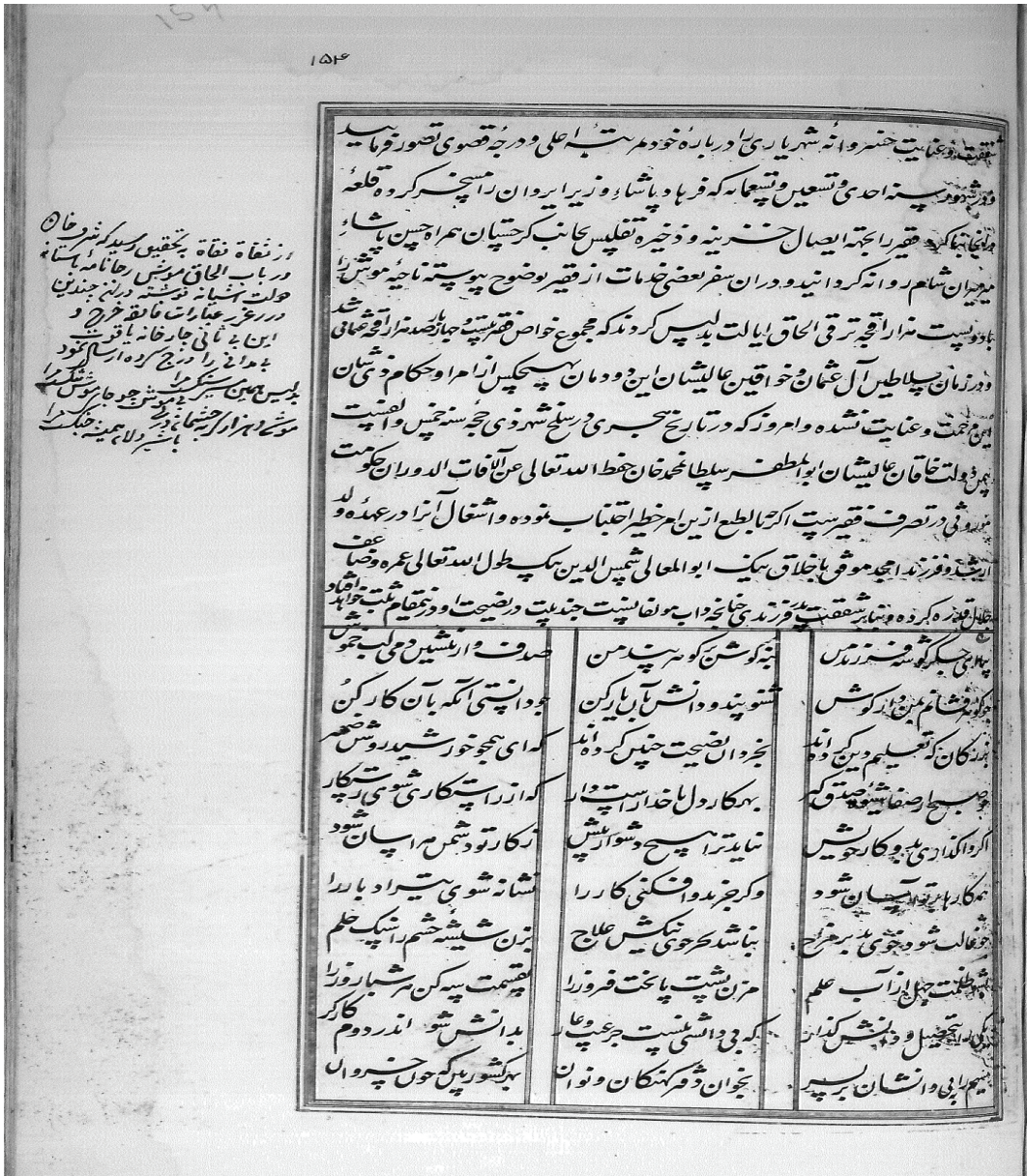

Fotoğraf-3: Tercüme-i Nüzhet'ül-Kulûb'un, Abdal Han'a ait olduğunu düşündüğümüz derkenar notları (vr.192b).

Bu nüshanın bir diğer özelliği ise sayfa kenarlarında Arapça içeriğe ilişkin yazılmış kısa notların varlığıdır. Bu notların hattı ile Abdal Han'ın kendi el yazısıyla Şerefnâme¹⁷ isimli eserin Oxford Bodleian Elliot 332 numarada kayıtlı nüsha üzerine kaydettiği notların hat benzerliği nüshanın, Abdal Han'ın özel kütüphanesi için yazılan nüsha olduğu ve eseri mütâlaa eden Abdal Han'ın üzerine kendi eliyle notlar yazdığı ihtimalini akla getirmektedir. Zira Abdal Han'ın büyük olasılıkla Şerefnâme'nin yazarı olan Şeref Han'ın torunu olduğu bilgisi de kayıtlarda yer almaktadır.¹⁸

17 - Şerefnâme, Bitlis hükümdarı, tarihçi, yazar Şeref Han tarafından 1597 tarihinde Farsça olarak yazılmış olan bir eserdir.

18 - Wilhelm Köhler, Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Bitlis ve Halkı, çev. Haydar Işık, (İstanbul: Alan Yay., 1989), 39.

Fotoğraf-4: Şerefnâme'nin Oxford Bodleian Elliot 332 numarada kayıtlı nüshasındaki Abdal Han'a ait olduğunu düşündüğümüz derkenar notları.

Yukarıda yer alan ve bizim eserimizden alınmış olan fotoğraf-3 ile Oxford'da bulunan ve adını yukarıda zikrettiğimiz eserden alınmış olan fotoğraf-4'e bakıldığında derkenarlar arasındaki el yazısının benzerliği fark edilecektir.

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb'un, inceleme alanımızı oluşturan nüshası, şu şekilde başlamaktadır: Hamd-ı bî-kıyâs ol Hâlık-ı bî-naẓîr ' Acâiyib-i Maḥlûkât'da müceb-i Nüzhet-i kulûb ve irtiyâh-ı ervâh kıldı.

Şu şekilde de sonlanmaktadır: Ve Ḥazramevt dahı bir küçük şehrdür. Hüd Peygamber anda medfundur ve ' Amân ' azîm şehrdür.

Eserin eksik olan diğer nüshası da yine Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 957/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Hamd-Allâh b. Ebû Bekr el-Mustevfi el-Kazvinî (680-750/1281-1349) olarak yazar adı belirtilen bu nüshanın coğrafya bölümü eksiktir. Nüsha 206x160-170x115 mm. ölçülerine sahiptir. 190 varaktan oluşan eserin satır sayısı 11-15 satır arasındadır. Nesih yazı çeşidiyle yazılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkepli, şemseli, miklebli bordo meşin eski bir cilt içerisinde yer almaktadır.

Fotoğraf-5: Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb'un, eksik nüshasının ilk sayfaları

Eserle ilgili Millî Kütüphane kayıtlarının notlar kısmında, şu bilgiler yer almaktadır: Bir fatiha, üç makale ve bir hatimedir. Felekler, unsurlar, iklimler, madenler, nebatlar, hayvanlar, insan, vilayet ve şehirlerle acayip olaylardan bahseder. Abdal Han b. Ziyaeddin Han el-Bitlisî adına tercüme edilmiştir. Eserin bittiği yerde Menafü'n-Nas isimli bir tıp kitabı başlamaktadır.

Bu nüshada, coğrafya bölümünün eksik olması nedeniyle sadece dibâcede yer alan ithaf bölümündeki bilgilerden yararlanılmıştır.

Nüsha, şu şekilde başlamaktadır: Erbâb-ı yaqîne müz' in ve nazâr-ı dürbînde rüşendür kim mülâhaza'-ı ekvân ve müşâhede-i a' yân başiret fezây belki insâna rehnümâydur.

Şu şekilde de sonlanmaktadır: Ekşer yedükleri meyve ve ağaçlar yaprağıdır. Ekşerî siyâh olur, şüretleri zîbâ ve sîretleri nâ-sezâdır. Temmet.

Avrupa kütüphanelerinin matbu kataloglarında yaptığımız taramalar sonucunda herhangi bir nüshaya ulaşamadık. Ancak dijital veri tabanlarını inceledikten sonra Kuveyt Devlet Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb (Edebiyat Fakültesi) Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde 681/1 numarada kayıtlı eksik bir nüshasına ait kayıtlara ulaştık. Tercümetü Nüzheti'l-Kulûb mine'l-Farisiyye ile't-Türkiyye adı ile kayıtlı olan eserin yazarının bilinmediği yazılmıştır. Konu olarak "tıp" yazılan bu nüshanın istinsah tarihi H. 1150 civarı şeklinde not düşürülmüştür. 14 x 19.8 cm. ölçülerinde olan eserin varak sayısı 70, satır sayısı 11 olarak belirtilmiştir. Nesih yazı şekliyle yazılmış olup bir mukaddime ve üç makaleden oluştuğu yazılmıştır. Bu tercüme ise sadece ilk makaleyi içermekte olup nüshanın son makalesi eksiktir.

Nüsha, şu şekilde başlamaktadır: Maqâle-i evvel mevâlîd-i âelâenüñ ya' nî hayvân ve nebât ve meâ-dinüñ beyânındadır.

Şu şekilde sonlanmaktadır: Hüdhüd ma' rüfdur (...) kanâtını bir yatmış kimsenüñ başı altına koşalar herkez bîdâr olmaya kemüğünü.

2.3. ESERİN BÖLÜMLERİ VE KONULARI

Çalışmamızda başvurduğumuz nüshanın girişinde eserin içeriğine dair Arapça yazılmış ve sayfa numaraları belirtilmiş ayrıntılı bir fihrist yer almaktadır. Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, kozmografya hakkında bir giriş, üç esas bölüm (makale) ve bir hâtimedden oluşur. Eldeki nüshaya göre varak 1b-31a mukaddime; 31b-46b arası astronomi ve astroloji; 47a-61a arası madenler ve bitkiler; 71a-93a arası ağaçlar ve meyveler; 93a-121a arası zooloji; 121a-188a arası insan anatomisi ve psikolojisi; 188a-308b arası ise coğrafya ilmine ilişkin kısımları içermektedir.

Araştırma kısmında yararlandığımız eksik nüshanın girişinde ise eserin içeriğine ilişkin şöyle bir taksim yapılmıştır:

“Ve kitābuḡ mecmūyı bir fātiḡa ve üç maḡāle ve bir ḡātime üzerine mürettebdür. Fātiḡa felekiyyāt ve ‘unşuriyyātuḡ beyānlarındadır ve cümlesi bir muḡaddime ve bir dībāceye müştemildür. Muḡaddime besā-yiḡ-i felekiyye ve ‘unşuriyye ve āşār-ı ‘ulviyye ve süfliyyenüḡ aḡvāllerindedür ve Dībāce rub‘-ı meskūnı taḡdīr ve eḡālīm-i seb‘a’ı tefsīr eder ve Evvelki Maḡāle mevālīdüḡ beyānı eder ve ma‘zāmı üç mertebeye müştemildür. Evvelki Mertebe ma‘deniyātuḡ zikirlerindedür. İkinci Mertebe nebātātuḡ zikirlerindedür. Üçüncü Mertebe cevānātuḡ zikirlerindedür ve İkinci Maḡāle insānuḡ beyānındadır ve ma‘zāmı dört nazara müştemildür. Evvelki Nazar insānuḡ a‘zālarındadır. İkinci Nazar insānuḡ şıfatlarındadır. Üçüncü Nazar nüfusuḡ aḡsāmılarındadır. Dördüncü Nazar ‘aşk-ı ḡaḡīḡinüḡ keyfiyetindedür. Üçüncü Maḡāle vilāyetlerüḡ ve şehirlerüḡ beyānındadır ve cümlesi dört kısma müştemildür. Evvelki Kısım ḡarameyn ve Mescid-i Akşā’yı beyān eder. İkinci Kısım İnan diyārların beyān eder. Üçüncü Kısım İnan’dan ḡariḡ birkaç vilāyati beyān eder. Dördüncü Kısım Rub‘-ı meskūnuḡ meşḡur şehirlerin beyān eder ve ḡātime Rub‘-ı meskūnda olan ‘acāyibleri beyān eder. Fātiḡa ol daḡı bir dībāce üzerinedür. Muḡaddime muḡaddime felekler ve encümler ve ‘anāşır-ı erba‘a ve āşār-ı ‘ulviyye ve süfliyye beyānındadır” (nr. 957/1, 2a-2b).

3. TERCÜME-İ NÜZHETÜ’L-KULÛB’UN COĞRAFYA BÖLÜMÜ (VR.188A-308B)

Çalışmamıza temel teşkil eden kısım, ansiklopedinin coğrafya bölümüdür. Farsça metnin müellifi kendisinden önce yazılmış coğrafya kitaplarının çoğundan istifade ettiği bu bölümde, o dönemdeki Anadolu ve İnan’ın coğrafi ve iktisadî durumundan bahsettiği gibi İlhānlıların ekonomik yaşantısı, vilayetlerin yönetim ve teşkilat yapısı hakkında resmi vesikalara dayanarak ayrıntılı bilgiler verir. Coğrafya bölümünün varak sayısı 120’dir. Ancak nüshada varak 284 ve 285 eksiktir. Bu varaklar muhtemelen nüsha yıprandığı için düşmüştür. Bunların yerine boş sayfalar yerleştirilmiştir. Böylelikle eksik sayfaların başka bir nüshadan tamamlanması amaçlanmış olmalıdır. Nüshanın bütününde satır sayısı 17 iken varak 199b ve 200a’da satır sayı 18’dir. Varak 200b ve 201a ise haritadan oluşmaktadır. Nüsha 308b ile son bulmaktadır; fakat vr. 308b’nin sayfa sonunda takibiye bulunmasına rağmen karşılaştırma için başvurduğumuz Debir Siyaki tarafından yapılan Farsça edisyon, coğrafya kısmının tümünü kapsamamaktadır. Yaptığımız karşılaştırmada Farsça matbu kısım 267b’de son bulmaktadır. Yani 267b-308b arasındaki kısmı karşılaştırma yapabileceğimiz Farsça matbu bir metin elimizde bulunmamaktadır.

3.1. BÖLÜMÜN KONULARI

Coğrafyaya ayrılmış olan bu bölüm dört kısımdan oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Mekke, Medine, Kudüs ve Mescid-i Aksâ

İkinci bölüm: İnan’ın maliyesi, coğrafyası, eyalet, vilâyet, kaza, nahiye ve köyleri, yol ve menzilleriyle dağları, nehirleri, deniz ve gölleri, maden ve mineralleri

Üçüncü bölüm: Komşu ülkeler

Dördüncü bölümde ise diğer bazı ülkelerin coğrafik durumu incelenmektedir.

Bu bölümler eserde şu şekliyle kaydedilmiştir:

188a-198b Mağāle-i siyüm; vilāyetler ve şehirler ve buqā' ları beyān eder. Ol dağı dört kısmıdır. Kısm-ı Evvel; Mekke ve Medīne ve Mescidü'l- 'Aqşā'yı beyān eder.

198b-205b Kısmı düvüm der şerh-i İrān-ı zemīn; ve ol dağı bir maṭla' a ve maḳşada ve bir maḳlaşa ve bir maḳtama müştemeldür.

205b-215a Maḳşad: İrān zemīnūḡ şehirleri beyānındadır ki cümle igirmi bābdur ve her bāb bir memleketi beyān eder. Bāb-ı evvel der zıkr-i Bilād-ı ' Irāk-ı ' Arab

215a-227b Bāb-ı düvüm ' Irāk-ı ' Acem bilādların zıkr eder cümle kırk pāre şehrdür.

227b-234a Bāb-ı siyüm der zıkr-i Bilād-ı Āzerbāycān, Āzerbāycān'da vāқи' olan şehirler

234a-235a Bāb-ı çehārüm Tümen-i Arrān; ĩne, Mūḡān ve Arrān'uḡ beyānındadır.

235a-235b Bāb-ı pencüm Şīrvān vilāyetlerūḡ bildürür.

235b-236a Bāb-ı şeşüm Gürcüstān'ı beyān eder.

236a-239a Bāb-ı heftüm Mülk-i Rūmi beyān eder.

239a-240a Bāb-ı heştüm Vilāyet-i Ermeniye 'yi beyān eder.

240a-242a Bāb-ı nehüm Diyār-ı Bekr'i beyān eder.

242a-243a Bāb-ı dehüm Kürdistān'ı beyān eder.

243a-244b Bāb-ı yanzdehüm Kişver-i Hūrīstān'ı beyān eder.

244b-256a Bāb-ı devāzdehüm der Şān-ı Berr ū Baḡr-i Fāris

256a-256b Bāb-ı sīzdehüm der zıkr-i Şebānkāre

256b-257b Bāb-ı çehārdehüm der zıkr-i Mukrān ve Hürmüz

257b-258a Bāb-ı pānzdehüm Nāḡiye-i Maḡāra ve Mābeyn-i Kirmān ve Quhīstān

258a-260a Bāb-ı şanzdehüm der zıkr-i Qıhīstān ve Nīmrūz ve Zābulīstān

260a-265b Bāb-ı hefdehüm der zıkr-i Erbā' -ı Hōrāsān

265b-266a Bāb-ı heşdehüm der zıkr-i Māzenderān

266a-267a Bāb-ı nozdehüm der zıkr-i Qūmiş ve Ṭabersitān

267a-267b Bāb-ı bīstüm zıkr-i Qaşābāt-ı Ceylān

267b-275a Muḡtemmete; taḡlar ve ma' denler ve arḡlar ve çeşme ve kıyular ve deryāları ve ṭariḡleri beyān eder beş faşıl üzerine. Faşıl-ı evvel ṭariḡleri beyān eder.

275a-280b Faşıl-ı düvüm meşhūr olan taḡları beyān eder.

280b-280b Faşıl-ı sivüm cemī' -i ma' denleri beyān eder.

280b-282a Bāb-ı evvel; Filizzāt

282a-283b Bāb-ı düvüm Hacerleri beyān eder.

283b-291a El-Edviyyetü'l-Kibār

291a-294b El-Edviyyeti'ş-Şiḡār

294b-301a Bāb-ı pencüm deryālar ve deryāçeleri bildürür.

301a-307a Bāb-ı siyüm; şol vilāyetler ki İrān-zemīnden ḡāric

307a-308b Kısm-ı çehārüm rub' -ı meskūnda olan şehirleri beyān eder.

BÖLÜMÜN DİLİ VE ÜSLUBU

Metnin dili genel olarak ağır değildir; fakat coğrafyayla ilgili kullanılan terimler, eserin dilini, halkın anlayabileceği bir tarzdan kısmen de olsa uzaklaştırmıştır. Nesih hattıyla yazılmış olan eserde hareketler; ayetler, hadisler, Farsça kelimeler ve bölüm başlıkları ile Türkçe bazı kelimelerde kullanılmıştır. Bunun dışında kalan kısımlar, harekesiz yazılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlıcaya geçiş dönemi özelliklerini gösteren eser, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi eserlerinde görülen dil özellikleriyle örtüşen gramer yapılarına sahiptir. Eserin giriş kısmı diğer bölümlere göre daha süslü ve ağırdır. Metnin bazı bölümlerinde Farsça şiirler de yer almaktadır. Dikkat çekici diğer bir özellik de aynı anlama gelen bazı kelimelerin hem Arapçası hem Farsçası hem de Türkçesi kullanılmak suretiyle mütercimın çeşitli dillere hâkimiyetini ispat çabası içine girmesidir. Eserde yer alan konular ele alınırken nasıl nakledildiği yani anlatış biçimi, üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husustur. Metinde delil ve ispat yoluyla ikna etme üslubu görülmektedir. Örneğin; Hacerü'l Esved taşından bahsedilirken bu konu hakkındaki rivayetlerden yararlanır. Daha sonra bu fikri daha da inandırıcı kılmak için Hz. Muhammet'in hadisi nakledilir. Metinde özellikle kutsal sayılan yerlere değinilirken ayetler ve hadislerden delil sunulmuştur. Değişik halk inanışlarına yer verilmiştir. Bu bölümler ise oldukça açık ve sade bir üslupla anlatılmıştır. Mütercim Arapça ayet, hadis ve atasözleri yer yer tercüme edip verirken bazı yerlerde de olduğu gibi bırakmıştır.

3.3. BÖLÜM HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Eldeki verilere göre, Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb hakkında yapılan herhangi bir kitap veya tez çalışması bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar eserin Farsça aslı olan Nüzhetü'l-Kulûb hakkındadır. Bunlar da sınırlı sayıdadır. Yaptığımız araştırmalarda Nüzhetü'l-Kulûb ile ilgili hazırlanmış iki yüksek lisans tezine ulaştık.¹⁹ İlhanlılar devrinde İran'ın beşerî coğrafyası, idarî teşkilâtı, ticarî ve iktisadî hayatı için yegâne kaynak olan Nüzhetü'l-Kulûb'un tamamı ilk defa Melikü'l-küttâb Mirza Muhammed Şîrâzî tarafından Bombay'da 1311/1898 yılında neşredilmiştir.

C. Schefer de Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Azerbaycan, Mugan, Arrân, Şirvan ve Gürcistan'la ilgili kısmını Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme'sinin zeylinde yayımlamıştır (Supplement au Siassetnameh, Paris 1897: 141-230). Bundan başka kitabın tamamı Muhammed Debîr-i Siyâki tarafından H.1336/ M. 1958 yılında Tahran'da basılmıştır. Daha sonra Guy Le Strange eserin coğrafya kısmının tenkitli neşrini yapmış (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XXIII/1, Leiden-Londra 1915; Tahran 1362; Frankfurt 1993) ve arkasından da İngilizceye çevirmiştir (aynı seri, nr. XXIII/2 [1919]; Zoolojiye ait kısmı ise İngilizce tercümesiyle birlikte John Stephenson tarafından 1928 yılında Londra'da yayımlanmıştır.

Guy Le Strange'nin, eserin coğrafya bölümünü Farsçadan İngilizceye çevirmesi, eserin ilim alemine tanıtılması açısından önemlidir; fakat bizim çalışmamızda çok fazla istifade edebileceğimiz bir kaynak niteliğinde değildir.

19 - bkz. Hamza, Muharrem. *Hamdullah Müstevfî ve Eseri Nüzhetü'l-Kulûb*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008; Çifçi, Fatih, *Hamdullah Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb adlı Farsça eserine göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

SONUÇ

Nüzhetü'l Kulûb, Hamdullah Müstevfi tarafından kaleme alınmış olan bir eserdir. İslam coğrafyasında kendisinden önce yazılan kitapların metodolojisinden de faydalanılarak yazılan eser, ansiklopedik mahiyette olup değişik bölümlerden oluşmuştur. Zira o dönem yazılan bu tarz eserlerde sadece fizikî coğrafyaya ait bilgiler verilmemiştir; bunun yanında tarih, sosyoloji ve birçok ilim dalı için önemli bilgiler sunulmuştur.

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb ise Nüzhetü'l-Kulûb adlı Farsça eserin 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesine yapılan tercümesidir. Farsçadan Türkçeye tercüme edilen bu eserin mütercimi hakkında hem tercüme eserde hem de kaynaklarda bilgi yoktur. Yaptığımız araştırmalar ışığında Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb hakkında bugüne kadar yazılmış herhangi bir kitap veya makale bulunmamaktadır.

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb, bir giriş, üç esas bölüm (makale) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Eserin, vr. 188a-308b kısmı coğrafya bölümüne ilişkindir ve en hacimli bölümüdür. Araştırma alanımızı da bu bölüm oluşturmaktadır.

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb'un coğrafya bölümünde şehirlerle ilgili geniş kapsamlı bilgiler mevcuttur. Şehirlerle ilgili bilgi verilirken hangi bölgede yer aldığı, enlemi ve boylamı, şehri kimin inşa ettiği veya şehrin kim tarafından yıkıldığı, eski isminin ne olduğu veya ismini nereden aldığı, şehrin meşhur olan meyve ve sebzeleri ile bunların türleri, genel olarak yetişen tarım ürünleri, su kaynakları, madenleri, geliri, ödediği vergi, bu şehirde yetişen ünlü şahsiyetler, şehir insanının dinî inançları veya hangi mezhebe bağlı oldukları, ten renkleri, mizaçları gibi pek çok konu bir arada işlenmiştir. Eserde yer alan bilgiler kimi yerlerde ek bilgi notlarıyla da desteklenmiştir. Bu bilgi notlarında tarihî hikayeler, siyasî konular ve şehir mimarisi hakkında dipnotlar ön plana çıkmaktadır. Eserin genelinde okuyucuya gerçek hayattan kanıtlanabilir bilgilerin yanında bazı batıl inanışlarla ilgili bilgilerin verilmesi de dikkat çekicidir.

Eser, coğrafi bilgilerin yanında sağladığı dil malzemesiyle de 17. Yüzyılda Türk dilinin gelişimi hakkında akademik çalışmalar için veri sağlayabilecek mahiyettedir. Nesir tarzında kaleme alınmış olan eserde Farsça şiirler. özgün olarak yer alırken Arapça ayet ve hadisler tercüme edilmiştir. Coğrafik bazı terimlerin yer aldığı kısımlar dışında sade bir dil kullanılmıştır

KAYNAKÇA

- Aşan Ekmekçi, Güneş. *Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (vr. 188a-308b) Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Çifçi, Fatih. *Hamdullah Müstevfi'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Evlîya Çelebi. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: 4. Kitap, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 2001.
- Hamza, Muharrem. *Hamdullah Müstevfi ve Eseri Nüzhetü'l-Kulûb*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Nüzhetü'l-Kulûb. / Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed Kazvini Hamdullah Müstevfi*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâki. Tahran: Kitabhâne-i Tahuri, 1336/1958/hş.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hamdullah el-Müstevfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/88.
- Strange Guy le. *Nüzhetü'l Kulûb*. (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XXIII/2), Frankfurt. 1993.
- Şemseddin Samî. *Kâmûsu'l-A'elâm*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 6 Cilt, 1311/1893.
- Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb*, Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü, Nr. 957/1. Erişim 24 Aralık 2017. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terce-me-i-nuzhetul-kulub/126393>
- Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb*, Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü, Nr. 979. Erişim 24 Aralık 2017. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terce-me-i-nuzhetul-kul%3%BBb/182>.
- Von Hammer, Joseph. *Geschichte Des Osmanischen Reiches Grossentheils Aus Bisher Unbenutzten Handschriften Und Archiven*. Viyana, 1830. Erişim 12 Aralık 2019. <https://books.google.com.tr/books?id=le5NAAAACAAJ&pg=PA188&dq=Hammer+abdalchan&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjkiuTvs97fAhUIDOwKHfE5D7YQ6AEILzAB#v=onepage&q=Hammer%20abdalchan&f=false>
- Köhler, Wilhelm. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesinde Bitlis ve Halkı*. çev. Haydar Işık. İstanbul: Alan Yayınları, 1989.

EXTENDED ABSTRACT

The Translation of the Nuzhat al-Qulûb is a work translated into Turkish by Bitlisî Abdal Han bin Ziyaeddin Khan, one of the most prominent figures of the period in the 17th century. The original work is Nuzhat al-Qulûb, written in Persian by Hamd-al-lâh Mustawfî. The translation of the Nuzhat al-Qulûb was written in the encyclopedia style and consisted of different sections. For this reason, it is quite rich in content. The subject of our work is the geography section of this work. The main purpose of choosing of this section is due to the unique information it contains. It is not like an ordinary work of geography which it mentions only from the shapes of the earth, rivers, mountains etc. When it is describing regions or cities, it provides the information that can be a source for many branches of science such as psychology, sociology, history, theology, architecture and politics.

Our work is shaped under three main headings. In the first chapter, information is given about Nuzhat al-Qulûb, the Persian original of the work. A brief information about the life and works of Hamd-allâh Mustawfî, who is the author of the work, is presented. Then the information was given about the features and subjects of other geography works written in the Islamic world. The aim here is to explain the similarities in terms of content from the geography works written before Nuzhat al-Qulûb.

In the second part, the information was given about the written century and the translator of the work which is the Persian translation of Nuzhat al-Qulûb that the Translation of the Nuzhat al-Qulûb. There are two copies of the work that have been identified. One of them is missing, while the other is complete. There is no geography section in the missing part. That's why we continued our work through a single copy. While we were studying, we used Persian copy for missing or difficult-to-read parts that we could not predict the meaning. In particular, all of the place names were determined by comparing them to the Persian copy of the work.

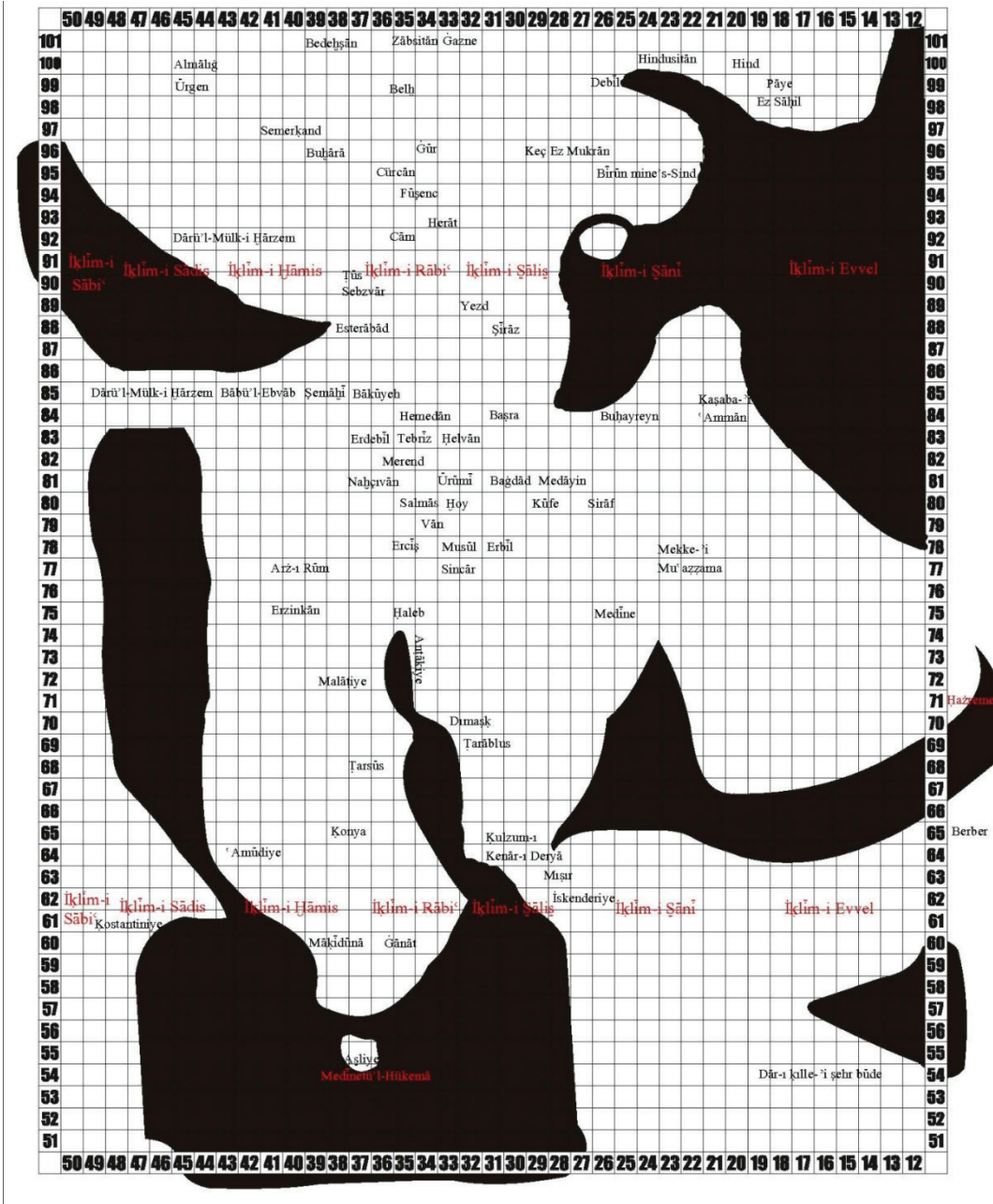
In the second part, the information is given about the translation and writing date of The Translation of the Nuzhat al-Qulûb. The copies of the work and its shape characteristics are mentioned. The number of the sections of the work and the contents of these sections are included. There are no articles, books or thesis studies about The Translation of the Nuzhat al-Qulûb. Thanks to our work in this respect, we will introduce the work to the scientific world.

In the third part, detailed information was tried to be given on the geography section of the Translation of the Nuzhat al-Qulûb, which constitutes the essence of our research. This section consists of 128 pages. In itself, it is classified into four main sections.

In the geography section, which provides detailed information about the cities; the name of the city who gave the name, the information about latitude and longitude, livelihood, economic situation, famous vegetables and fruits, tax paid, architectural structures, characters of the people living there, skin colors, religious beliefs, public beliefs. The work is capable of providing material to 17th century Turkish language in terms of language characteristics. It is also possible to see the characteristics of the the language which are seen in the works of Ottoman Turkish in 17th century. The text contains verses and hadiths in Arabic. Although some of them are mentioned with the meaning, they are often left without meaning. In the work, the method is used in the following style: When it had been describing certain sections, annotations were made and tried to make it easier to depict in the mind. When it had been describing the way an event occurred, evidence from verses and hadiths was presented as evidence. In addition, when it had been describing a city, it is possible to find sections with poems about that city by some poets.

Fotoğraf-1: Osmanlıca Nüshadaki Harita, vr. 200b-201a

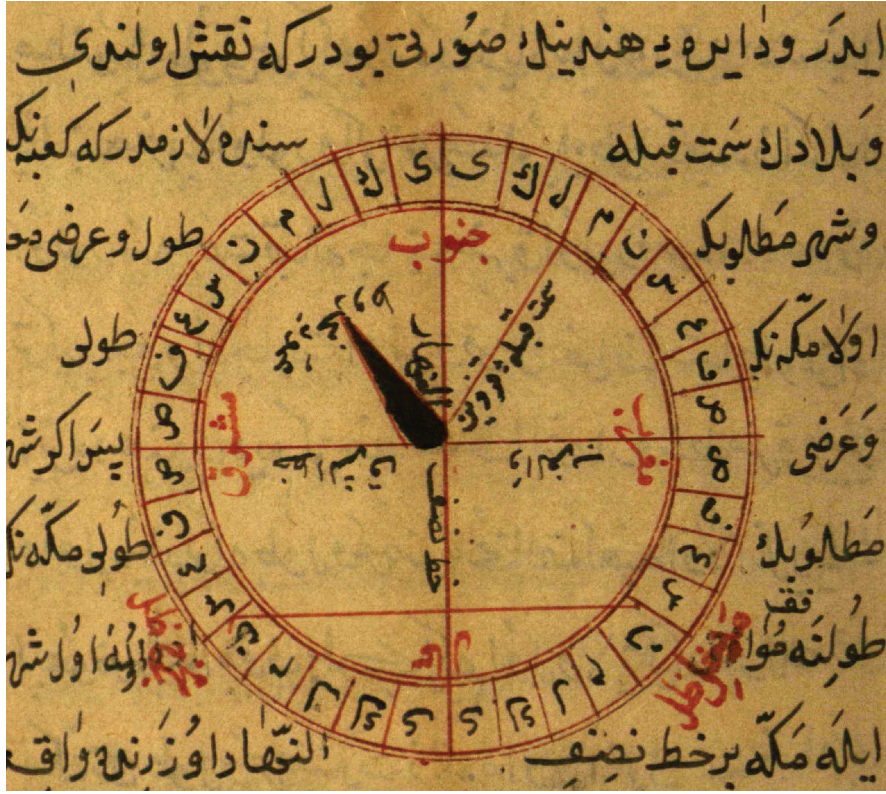
Fotoğraf-2: Osmanlıca nüshadaki haritanın çeviriyazısı, vr. 200b-201a

طول و عرض ضمیمت زیادہ در دایرہ ہند میں نقطہ و جنوب و شمال مغربہ
 انحراف قدر ریحہ وضع اول جنوب و برخط اول نقطہ ایام مرکز داینہ
 ما بین دہ و اصل اولوب سمت قبلہ و توین اولدی پختہ کہ دایرہ ہند میںہ
 ذکر اولندی و اولجا رسول بود

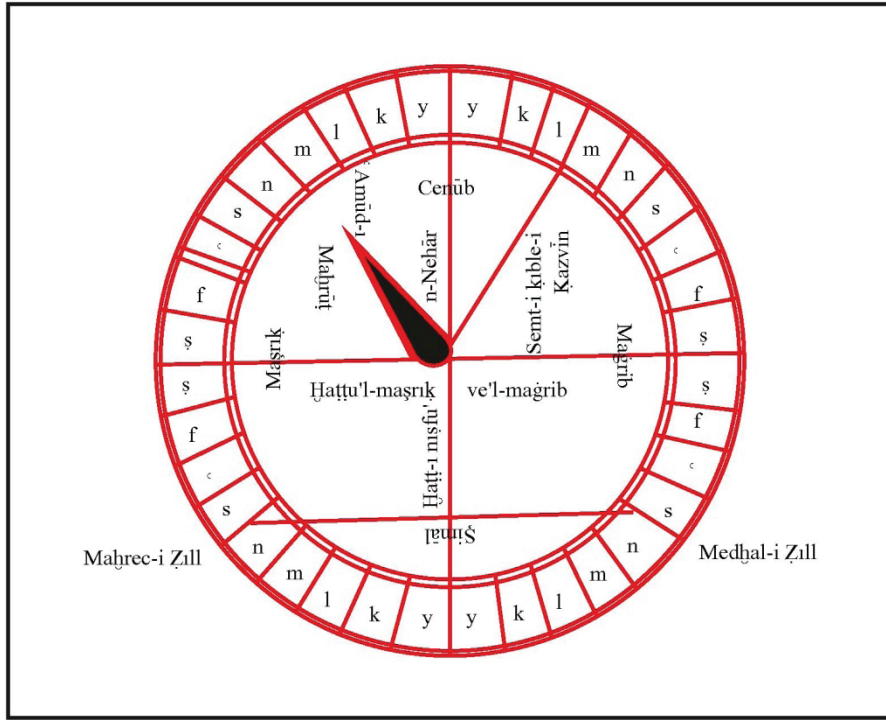
فصل ما بین العریضین

ک	ط	ح	د	ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک
ک	ط	ح	د	ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک
ط	ح	د	ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط
ح	د	ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح
د	ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د
ر	ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر
ز	ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز
ج	ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ج
ط	و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ج	ط
و	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ج	ط	و
ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی
ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب
ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی
د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د
ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی
و	ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و
ی	ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و	ی
ز	ی	ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز
ج	ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ج	ط
ط	ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ج	ط	ط
ک	ط	ح	د	ر	ز	ی	ج	ط	ی	ب	ی	د	ی	و	ی	ز	ی	ج	ط	ک

Fotoğraf-3: Enlem ve Boylam Cetveli vr. 205a

Şekil-1: Kible Yönünü Gösteren Pusula, vr. 203a

Şekil-1: Kible yönünü gösteren pusulanın çeviriyazısı, vr. 203a